

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ЕТНІЧНОГО ПОЛІМОРФІЗМУ СУСПІЛЬСТВА

У публікації проаналізовано зміни в етнічному складі населення Тернопільської області від періоду Київської Русі й Галицько-Волинського князівства до кінці ХХ ст. Конкретизовано хронологічний ряд змін етнічного складу населення краю, які обумовлені суспільними явищами соціально-економічного характеру. З'ясовано причини міграції корінного та прийшлого населення, які були детерміновані зміною суспільно-політичного статусу і особливостями економічного розвитку регіону у досліджуваній період.

Ключові слова: економічні переваги, політичний статус території, імміграція, еміграція, колонізація, урбанізація.

Постановка науково-практичної проблеми, актуальність та новизна дослідження. Етнічний склад населення в межах територіальної етнічної спільноти визначається співвідношенням частки корінного етносу і представників національних й етнічних меншин. Своєю чергою, присутність представників некорінних етносів у населенні територіальної етнічної спільноти зумовлює ступінь її неоднорідності. Він може бути непостійним і змінним у часовому і просторовому аспектах і визначається показником етнічної мозаїчності населення. Етнічна мозаїчність людності в територіальних етнічних спільнотах зростає у випадку зменшення частки корінного етносу у населенні. Цьому слугують і сприяють ряд факторів, в тому числі асиміляційні процеси, породжені присутністю державницького (внаслідок суспільно-економічної колонізації земель) етносу. Одним із видів етнічної асиміляції є мовна, яка проявляється національно-мовним білінгвізмом, що визначається статусом мов. У випадку перебування корінного населення в статусі державної нації, воно стає домінуючим асимілянт-ом стосовно представників етнічних груп. Тривале перебування останніх в умовах переважання корінного етносу трансформує їхні етнонаціональні ознаки (етнічну свідомість, етнічну ідентичність, етнопсихологію, етнорелігійні та етномовні характеристики) і сприяє тому, що релігійна й електоральна поведінка представників національних чи етнічних меншин є подібною з поведінкою корінної нації. Показники етнічної мозаїчності населення територіальної етнічної спільноти в таких умовах зменшуються, а етномовний білінгвізм визначається положенням мови корінної нації.

В умовах розбудови незалежної української держави, в якій національна політика спрямована на нормалізацію і стабілізацію між-етнічних відносин, територіальні етнічні спільноти мають високий рівень сформованості. Його визначають спільність соціально-економічних і політичних завдань, що стоять перед

людьми різних національностей, передусім прагнення до реального суверенітету та державотворення, підвищення рівня життя та ін. Єдність політичних завдань та соціально-економічних інтересів людей, що проживають на певній території, є основою формування територіальних етнополітичних спільнот. Всі вони створюють державну етнополітичну спільність, для якої характерним є національний простір, національна свідомість та ментальність, усвідомлення особливостей цієї спільноти, прагнення до її захисту та збереження.

Така спільність, однак, передбачає збереження етнічних особливостей кожного народу, передусім його мови, матеріальної та духовної культури, національної свідомості. Це забезпечується засобами регіональної національної політики, яка у демократичному суспільстві спрямована на забезпечення етнічних інтересів всіх його членів. У регіонах з різномірним національним складом населення вона повинна враховувати як соціально-економічні інтереси всіх груп людей, так і інтереси, що випливають із їх етнічної ідентичності. Тому видається актуальним аналізувати соціально-економічних чинників зміни етнічного складу населення, формування етнічного поліморфізму, що впливають на всі сфери суспільних відносин.

Зв'язок теми з важливими науково-практичними завданнями. Суспільно-політичні реалії в Україні останніх років, зокрема за правового режиму воєнного стану, є вкрай драматичними для населення країни, зокрема, наслідком військових дій стали масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, чисельні людські жертви та соціальні втрати. Війна зумовила скорочення робочих місць і доходів, зменшення купівельної спроможності і обсягів накопичених активів, значна частка населення опинилася за межею бідності. Повномасштабною російською агресією породжена й масова вимушена еміграція населення, передусім жінок та дітей, обсяги якої за даними Агентства ООН у справах біженців в

Україні, упродовж 2022-2023 сягнули близько 6,3 млн осіб. Об'єктивно зумовленим стало масштабне внутрішнє переміщення населення. За офіційними даними у 2022 році кількість внутрішньо переміщених сімей з дітьми зросла у 6 разів – з 124 тис. до 739 тис. Відтак, більшість дослідників констатують формування соціально-економічної та гуманітарної кризи, які позначаються на етноструктурі населення країни, що своєю чергою детермінуватиме дії влади у різних сферах суспільних відносин у поствоєнний період. Зважаючи на історичне минуле, які рясніє прикладами зміни етнічного складу населення внаслідок несприятливих факторів соціально-економічного характеру, враховуючи його, можна згенерувати виважену, гнучку, унікальну стратегію соціально-економічного розвитку громад, регіонів та країни загалом. З таких міркувань систематизувати та критично осмислити соціально-економічні фактори формування етнічного складу населення на прикладі Тернопільської області є завданням прикладного характеру, відтак вказує на актуальність наукових вишукувань в цій галузі, яка на сьогодні є такою, яка репрезентує виклики, зумовлені в тім числі повномасштабною російською агресією.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Дослідження геопросторових аспектів функціонування етнічних спільнот в Україні започатковане працями Г. Величка, В. Кубійовича, С. Рудницького та П. Чубинського [9]. Вивченню етнічної структури населених пунктів галицьких земель першої чверті ХХ ст., чинників її формування присвячені роботи С. Дністрянського, В. Охримовича, В. Садовського та ін [3,13,14]. Теоретичні і методичні засади сучасних етногеографічних досліджень в нашій країні закладені в наукових працях І. Винничука, В. Джамана, А. Доценка, Я. Жупанського, Ф. Заставного, В. Кабузана, В. Наулка, М. Пістуна, О. Шаблія, а прикладні аспекти таких досліджень – О. Гурджій, М. Дністрянського, Б. Заставецького, О. Заставецької, В. Зінича, П. Коваленка, В. Круля, Р. Лозинського, Е. Лібанової, Л. Руденка та ін. [5,8].

Грунтовний історико-етнодемографічний аналіз змін чисельності українців за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. був одним із напрямків наукового доробку В. Євтуха, В. Котигоренка, О. Майбороди, В. Зінича, В. Крисаченка, О. Чиркова [4].

Вивчення впливу зовнішньої міграції 1991–1996 рр. на зміни етнічного складу населення України та її регіонів здійснювалось під

керівництвом М. Шульги [2]. Питанню етнічної структури та міграції населення Прикарпаття присвячене статистико-демографічне дослідження, здійснене С. Копчаком, В. Мойсеєнком та М. Романюком [7]. Аналіз розвитку міст і міського розселення в Українській РСР у контексті особливостей розвитку і розміщення, типології, територіальних систем і перспектив відображено у працях Ю. Пітюренка. Подібною проблематикою займалися О. Мазурок та П. Михайлина [11,12]. Однак, видається доцільним та актуальним дослідження впливу соціально-економічних чинників на етнічну структуру населення, зокрема на прикладі Тернопільської області.

Виклад основного матеріалу. Етнічний склад населення є тією характеристикою соціуму, яка постійно змінюється, позаяк змінними є показники природного та механічного руху етносів, а також етнічні процеси, що значною мірою обумовлені цілим комплексом складних явищ суспільно-економічного характеру, які впливають на динаміку чисельності етносів і етнічну структуру населення території. На території Тернопільської області останні, в свою чергу, були продиктовані особливостями суспільно-політичного статусу території, яка впродовж кількох століть перебувала у колоніальній залежності від держав-метрополій [1].

Соціально-економічне підґрунтя, яке передбачало певні переваги в господарському житті, ще з часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, було вагомим чинником імміграції у нашому краї. Заохочувані великими земельними наділами та звільненням від податків, вибором місця поселення в регіоні з'явилися німці, греки, угорці, вірмени, чехи, волохи, які незначною мірою змінювали етнічну структуру населення краю. Окрему групу колоністів становили полонені, що оселялись як раби або незалежні люди на княжих землях.

Оголошенням т.зв. свобод, згідно яких населення звільнялось від податків на декілька років, стимулювалась колонізація Галицької Русі періоду турецько-татарської навали. Коштом корінного населення, яке було основним елементом в ясірі, зростали етнічні групи колоністів із сусідніх земель [1]. Інтенсивність таких міграцій значно посилювалась в міру відступів татар і послаблювалась під час їх наступів.

Політична експансія земель внаслідок втрати власної державності визначила верховенство економічних інтересів держав-займиць. В міру просування імперської влади по-

силувалась і колонізація, яка в XIV-XV ст. мала польський характер. Для забезпечення державницької колонізації, провідне місце в якій посідала шляхта, польські королі роздавали землі. Таким чином формувалась польська велика власність, якій у XVI ст. належала більша половина шляхетської землі [6]. Особливо активно колонізувалися міста, жителі яких українці, все більше зазнавали утисків з боку влади, а тому все меншою мірою могли конкурувати з колоністами, щедро обдарованими різними господарськими привілеями. Соціально-економічні умови в сільській місцевості краю визначались процесом закріпачення та посиленням феодалної експлуатації, що призводило до міграції селян, які впливали не лише на загальну чисельність населення регіону, але й змінювали його етнічну структуру та географічне розміщення. Таким чином, на території сучасної Тернопільської області, міграційні потоки, сформовані іноземними колоністами і спрямовані, передусім, у міські поселення були за характером імміграційними, натомість, переміщення української людності здебільшого – еміграційними. Виняток становив той недовгий період, коли впродовж 70-80-х років XVII ст. південна частина Тернопільської області відійшла до Туреччини і більшість поміщицької шляхти емігрувала в інші воєводства.

Період визвольної війни українського народу та нові татарські напади не тільки стримували іноземну колонізацію території краю, але й призвели до відпливу ремісників, купців, занепаду населених пунктів. В умовах піднесення антишляхетської боротьби, втечі селян активізувались, формуючи потоки внутрішньої міграції село-місто (містечко). Купцями, які наприкінці XVII ст. наважувались приїжджати в регіон, були євреї, які втікали від переслідувань в європейських країнах, де їхнє високе майнове положення було невігідним власній знаті.

Після захоплення Східної Галичини Австрією польська колонізація змінилась німецькою. За підрахунками Ф. Буяка впродовж 1772-1786рр. на її територію переселилось 15-16 тис. німецьких колоністів, які поселились в 150 розпарцельованих фільварках [1].

Чисельне зростання іншомовного населення в краї лише до середини XIX ст. не супроводжувалось масовою еміграцією українського населення, яке до того ж потерпало від неврожаїв, хвороб, епідемій. До цього часу міграційна складова в динаміці етнічного складу населення внаслідок соціально-економічного зубожіння автохтонних жителів, обмежувалась втечею селян на Запорізьку Січ, Бесса-

рабію, Закарпаття, Буковину, Поділля, пролетаризацією незначної частини з них. Після скасування кріпацтва в 1848р. в габсбурзькій монархії та в 1861р. – на підросійських землях Тернопільщини, збіднілі верстви населення повнювали ряди економічних мігрантів. До 20-х років XX ст. основна маса трудових мігрантів припадала на європейські країни (Великобританія, Німеччина, Франція), натомість згодом – на заокеанські (США, Канада, Бразилія).

Зменшення частки українського етносу на наших землях на початку XX ст., як в попередні періоди, компенсувалось зростанням частки державницьких націй – німецької, а згодом польської та неофіційно прирівняних до них єврейської. Використовуючи дешеву некваліфіковану робочу силу, як правило українського походження, та природні ресурси території краю для розвитку, головним чином, гірничодобувної промисловості іноземні промисловці, фабриканти активно мігрували на Тернопільщину. Економічною перевагою регіону для іммігрантів була і можливість постачати на європейські ринки дешеву сировину, яка посилено «викачувалась», зважаючи на колоніальний тип економіки.

Формування національного складу населення Тернопільщини після Першої світової війни визначались двома протилежно напрямленими процесами. Нестабільність політичної ситуації в умовах наростаючого економічного занепаду спонукали незаможних та бідних українських селян до виїзду. На противагу українській еміграції цього періоду, іммігрували на Тернопільщину переважно польські переселенці т.зв. осадники. Отже, зростання капіталістичних відносин на наших землях породжувало наростаючу колонізацію державницьких національностей і лише невеликою мірою нівелювало аграрне перенаселення регіону, а тому не знімало проблеми еміграції корінного населення. Відтак, етнічна структура населення ускладнювалась за рахунок українців.

Найвищої помітки процеси економічного занепаду досягли в роки світової економічної кризи 1929-1933р., яка не обминула і Тернопільщину, що на той час перебувала в складі Польщі. Особливо потерпали селяни, позаяк ці землі в економічному відношенні були аграрними. В 1931р. 81,3% сільських господарств були пролетарськими та бідняцькими [10, с.116].

Міграційні процеси початку XX ст. великою мірою залежали і від політики «державзайманців». Усюди і завжди вони стимулювали державницький етнос. Податкова система

Польщі була побудована таким чином, щоб полегшити життя заможній шляхті, магнатам. В такій ситуації навіть обмежуючи себе та родину в харчуванні, економлячи на опаленні, освітленні, одязі та взутті, тобто на життєво необхідному, селяни не були спроможні розраховуватись з податками, що виливались у адмінштрафи. В селах постійно влаштовувались екзекуції по збору податків. Екзекутори забирали останнє і за безцінь його продавали куркулям та осадникам [10, с.119].

За таких умов життєвий рівень сільського населення Тернопільщини у 1929-1933 рр. був найнижчим у Європі [10, с.120]. Зрозумілими стають причини, що спонукали до еміграції, особливо селян. Але в період кризи в'їзд в Німеччину, США, Канаду іноземних робітників був заборонений, за даними Є. Лихолата із Західної України в 1929р. виїхало 59624 осіб, а в 1933р. – 8700 [10, с. 119]. Еміграційні процеси зачіпали і всі повіти Тернопільщини. Лише за два тижні в квітні-травні 1930р. на території Тернопільського воєводства було видано 244 еміграційні паспорти, в тому числі найбільше в Збаразькому (33), Бучацькому (24), Копичинецькому (30), Тернопільському (50), Терехівському (19) [12, с.18]. Зважаючи, що інтенсивність еміграції була нестабільною, але за обсягами близькою до вище вказаної (200 осіб на тиждень), то демографічні втрати за рахунок механічного руху населення становили близько 100 тис. осіб на рік. Як зауважує С. Копчак, польська статистика реєструвала лише легальну еміграцію [7, с.82]. Тому фактичні обсяги еміграції були заниженими. Ті,

що залишалися не бажаючи миритись із злиднями, організовували виступи, яким протидіяли поліція та регулярні війська. Репресії та вбивства, масові арешти українських селян відображалися у чисельності етносу в краї.

На наших теренах поєднувалися міграційні рухи різних напрямків. На початку тридцятих років ХХ ст. вагомим чинником сільської еміграції з СРСР була колективізація, в тому числі і серед російських, польських селян [1,12].

Входження території краю до складу УРСР та СРСР вплинуло на етнічний склад населення, але чинниками його зміни були профнабори, заохочення української молоді на новобудови (БАМ, Кузбас та ін.), освоєння т.зв. цілинних земель. Ці втрати компенсувались за рахунок міграції населення союзних республік, передусім російського, на територію області для відбудови народного господарства.

Прихід радянської влади на Тернопільщину ознаменувався притоками росіян, які, займали здебільшого ключові пости в державному і партійному апараті. Більше половини (53,3%) росіян були службовцями, а ще 36,51% представниками робітничих професій, тому зрозумілим є факт колонізації ними, перш за все, міських населених пунктів (табл.1). Серед росіян колгоспників було значно менше (9,79 %). Всі інші суспільні групи виявляли незначну присутність росіян. Як свідчать дані табл. 1, за винятком кількох національностей (голландці, італійці, французи, фінни, греки), всі решта – з колишнього СРСР та колишніх країн соціалістичної співдружності.

Таблиця 1

Національний склад населення м. Тернополя в 1970 р.*

Чисельність представників окремих етносів, осіб	1	туркмени, марійці, якути, адигейці, алтайці, караїми, тати, афганці, голландці, народи Індії і Пакистану, італійці, французи
	2	казахи, киргизи, комі, ассирійці, серби
	3-10	литовці, естонці (9), удмурти (8), в'єтнамці (6), таджики, словаки, фінни (5), корейці (4), лезгини, комі-перм'яки (3), башкири (10)
	11-40	узбеки (12), азербайджанці (16), молдавани (39), латиші (13), карели (12), мордва (20), осетинці (16), чуваші (27), болгары (22), угорці (28), греки (29), німці (18), румуни (14), чехи (23)
	41-100	вірмени (75), татари (59)
	більше 100	білоруси (545), євреї (953), поляки (1290), росіяни (12 368), українці (68 950)

*Таблиця складена за даними Тернопільського обласного управління статистики.

Після проголошення незалежності України зміни в етнічному складі населення Тернопільської області значною мірою викликані міграцією населення, напрямки та інтенсивність яких зазнають посиленого впливу економічних факторів. Різке падіння рівня та якості життя громадян та неможливість знайти роботу породжують сильні еміграційні рухи в середовищі різних етнічних груп населення, але

найбільшою мірою серед українців.

Загалом, можна констатувати детермінованість динаміки етнічного складу населення соціально-економічними чинниками, в нерозривному зв'язку з якими перебувають процеси урбанізації.

На різних етапах суспільно-політичного розвитку вплив урбанізаційних процесів виявлявся по-різному, відображаючи тенденції еко-

номічного розвитку, важливим мірилом рівня якого є частка промислового населення.

Розуміючи під урбанізацією процес зростання міст та підвищення питомої ваги міського населення в населенні регіону, її вплив на етнічний склад людності пов'язуємо з вигідністю економіко-географічного положення краю, яке сприяло розвитку торгівлі, промисловості, транспорту, а отже, переростанню сіл в містечка та міста або заснуванню нових міських поселень. Останні на території краю посідали «виняткове» положення, оскільки у період відсутності власної державності, виступали осередками колонізації та денационалізації, відтак, найшвидше та істотно засвідчують зміни національної структури населення.

На території Тернопільської області, яка тривалий час перебувала на колоніальному праві, процес урбанізації мав суттєві відмінності. По-перше, внаслідок незацікавленості метрополій в економічному зростанні краю, тому ріст міст та містечок, зважаючи на об'єктивні перешкоди (турецько-татарська навала) був дуже повільним. Хоч появи міських поселень, розширенню їхньої мережі в різні періоди сприяли: близькість торгових шляхів, розвиток сільського господарства, а отже, обробної промисловості, а також гірничодобувної та шляхів сполучення.

Через Тернопіль проходила т.зв. «Шльонська дорога», якою переганяли худобу та везли товари із Східної України в Саксонію. Торговий шлях під назвою «Теребовлянський гостинець» зв'язував Волощину та Західну Європу. Сприятливим чинником для торгівлі був річковий шлях по Дністру. За таких умов міські населені пункти на території сучасної Тернопільської області розширювали етнічну структуру за рахунок іммігрантів (купців, радників, чиновників) з країн Азії, Західної Європи, Сходу.

Статус міських поселень істотно залежав від періодів економічного піднесення та занепаду. Бурхливим їх розвиток був у XV-XVI століть, коли активно розвивалась торгівля. Натомість, тривалий час, як реакція на період суспільно-політичного занепаду метрополій, розвивались лише великі міські поселення. Причому, дискримінаційна політика імперської влади впродовж всього її існування була спрямована на витіснення корінного населення з міст, в результаті чого вони помітно денационалізувались. На землях Російської імперії в умовах централізації влади чинником, який стимулював русифікацію міського населення, була ліквідація магдебурзького права.

Загалом, в різні історичні періоди нега-

тивне значення економічного занепаду території регіону у динаміці етнічного складу міського населення зростало чи зменшувалось зважаючи на існуючі суспільно-правові відносини [11,12]. Передусім, до початку XIX ст., коли в міських поселеннях укріплювало свої позиції міщанство, а на селі – феодална залежність селянства, переважно українського, обмежувала його міграційну мобільність. Доволі суперечливим з точки зору умов господарювання, але об'єктивно ініційованим державою, була поява іноземців в періоди економічного занепаду.

Важливе значення в зміні етнічного складу міського населення території, а відтак і її населення загалом, відіграють особливості сільської місцевості, як один з вагомих чинників динаміки процесів урбанізації населення.

Село завжди було головним джерелом поповнення міського населення. Як в минулому, так і тепер, в містах з інтенсивним розвитком промисловості, збільшення кількості населення відбувається не лише і не стільки за рахунок природного руху населення, скільки за рахунок притоку ззовні сільських мігрантів. Причому, чим більша густина сільського населення, тим більшими є потенційні можливості до зростання у містах, тому тим більшою буде частка корінного населення серед міських жителів. На території Тернопільщини починаючи з XIV ст. незважаючи на велику густоту сільського населення, міські поселення все більше втрачали національні риси, стаючи поліетнічними. Більше того, частка корінних жителів у міському населенні, через дискримінаційну політику імперських утворень, до складу яких вона входила, а також існування кріпацтва, зменшувалась. Лише із скасуванням кріпацтва, зріс ступінь урбанізованості українців, проте, через еміграцію це не відкорегувало етнічну структуру населення міст. Як зазначає Д. Коган, в минулому міста притягували до себе селян і перехід в міське громадянство розцінювався ними як шлях до соціального звільнення. Оселяючись в місті, колишній сільський житель поступово переймає міський спосіб життя, отримує можливості для культурного росту. Одночасно в нього формуються характерні для міського жителя звички, запити, погляди, змінюється психологія. Поряд з цим, у побуті ще залишаються риси, традиційні для сільського населення. В минулому міськими жителями, вихідцями з села, ставали кріпаки, підлітки, віддані на навчання, до майстрів, власники торгових та ремісничих закладів. Основну категорію складали мало- чи безземельні селяни, оскільки відсутність землі чи її мізерна кі-

лькість, не давали можливості прогнати родину. Земля була тим чинником, що утримував селянина в селі, а її відсутність штовхала до переїзду у міські поселення.

З приходом радянської влади чимало міських поселень перестало існувати, внаслідок відмінних критеріїв виділення, що визначило незначний приплив представників союзних республік. Урбанізаційні процеси на території краю значною мірою прискорюються після Другої світової війни, коли відбулось зростання економічних показників.

До кінця 1970-х рр. в практиці перебудови сіл панівним був принцип ціленаправленої концентрації населення й необхідних для його життєдіяльності матеріальних об'єктів в обмеженому числі сільських населених пунктів, в т.зв. «перспективних» селах. Вважалося, що лише такі заходи створювали можливість для найбільш повного задоволення потреб сільських жителів. Необхідність укрупнення базувалась на твердженні про відставання рівня територіальної концентрації населення від рівня концентрації сільськогосподарського виробництва [4]. Вважалося, що обмеження будівництва в «неперспективних» селах і концентрація об'єктів виробничого і невиробничого призначення в «перспективних» – достатня умова для перерозподілу населення між ними. На практиці відбулось навпаки, такі заходи лише посилювали міграцію сільських жителів у міста, сприяючи гомогенізації етнічного складу їхнього населення.

В радянський період передумовою до переїзду із села в місто сільського населення було наслідком перерозподілу трудових ресурсів між містом та селом в умовах розвитку промисловості та механізації сільського господарства. Найбільше серед приїжджих у місто сільських жителів становили такі категорії населення:

- молодь, що навчається;
- жителі сіл, розташованих поблизу міста, в радіусі 15-20 км [4].

Причому, простежується вікова залежність: приїжджали найбільш мобільні, молоді люди. Вони працювали переважно на будівництві, в сфері послуг, охороні здоров'я, зв'язку, торгівлі, переважно там, де не вимагали високої кваліфікації.

Таким чином, серед соціально-економічних чинників, які впливали на формування етнічного складу населення Тернопільщини в різні історичні періоди були: колоніальна залежність, неврегульованість та стихійний характер міграційних процесів, нерівноправне суспільно-економічне становище різних етніч-

них груп населення, урбанізаційні процеси.

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. За досліджуваний період, який включав часи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства до кінця ХХ ст., етнічний склад населення Тернопільської області зазнав змін. Характер цих змін був обумовлений зміною частки автономного населення на тлі появи представників інших етносів, насамперед сусідських. Історично склалося так, що етнічна строкатість населення Тернопільської області була обумовлена перебігом суспільних процесів соціально-економічного характеру. У періоди соціально-економічного розквіту, розвитку ремесел чи торгівлі регіон приваблював економічних іммігрантів, здебільшого купецтва, торговців, фабрикантів, внаслідок чого насамперед міські поселення, як місце прикладення їх навичок і інтересів, набували рис поліетнічності. Натомість етнічний поліморфізм сільського населення, обумовлюваний несприятливими соціально-економічними явищами, як от, зубожіння корінного населення внаслідок визискування феодалами, чиновниками, втрата засобів до існування, безземелля, високі податки, воєнні дії та пов'язані з цим втрата чоловіків-годувальників, страх загинути чи бути покаліченими та ін., корелюють із періодами соціально-економічного занепаду, у тім числі у міжвоєнний період. Водночас імміграційні потоки формували і представники етнічних груп, які уособлювали колонізацію земель краю, однак їхні обсяги не відзначалися такою масовістю, як серед українців. Політичне переслідування представників єврейського етносу штовхало їх мігрувати з території області, що значною мірою послабило показники етнічної строкатості населення насамперед міських поселень. Очевидно, що сприятлива соціально-економічна ситуація на території області сприяла формуванню етнічного поліморфізму населення через імміграцію представників приїжджого населення, на противагу погіршення показників соціально-економічного розвитку – через еміграцію представників корінного населення його підсилювали. Загалом, можна констатувати, що соціально-економічний розвиток, як динамічна категорія, через призму чи то сприятливих, чи несприятливих періодів з економічної точки зору, значно модифікує етнічну структуру населення території. Співіснування на одній території представників різних етносів на основі спільного соціально-економічного підґрунтя, відтак, може бути двояким. Така дихотомія розвитку соціуму продиктована варіативністю, яка передбачає або синергію усіх ет-

носів, що формує нададитивний ефект, або ж дезінтерацію, неузгодженість устремлінь кожної етнічної групи, що в підсумку може породжувати етнічні конфлікти. Наша держава «переживає» складні часи, у тім числі, з точки зору соціально-економічних процесів, що потенційно позначиться на етнічній диференціації населення, відтак очевидно необхідно вра-

ховувати історичний досвід, досвід інших країн, аби вибудувати ефективну стратегію розвитку держави. Пропоновані результати дослідження конкретизують аспекти впливу соціально-економічних процесів на етнічний поліморфізм населення, що потенційно може потрапити в поле зацікавлень для фахівців різних сфер суспільних відносин.

Література:

1. Барна І.М. Історико-географічні чинники формування етнічного складу населення Тернопільщини. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія*. Т.2. 2002. С. 109-113.
2. Вивчення впливу зовнішньої міграції 1991–1996 рр. на зміни етнічного складу населення України та її регіонів. / М. О. Шульга та ін. К., 1998. 36 с.
3. Дністрянський С. Національна статистика. *Студії з поля суспільних наук і статистики*. Львів, 1910. С.27-67.
4. Свтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. К., 2004. 204 с.
5. Жупанський Я., Попелюшко В. До питання про роль географічних чинників у заселенні території України. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія*. № 2. 1998. С.49-51.
6. Кісь Я. П. Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. *Архіви України*. 1968. №1. С.35-41.
7. Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття. (статистико-демографічне дослідження). Львів: Світ, 1996. С.8-105.
8. Круль В. П. Краєзнавче дослідження географічних процесів заселення Галичини: Автореф. дис... канд. географ. наук: 11.00.02 / ЛДУ. Львів, 1996. 25с.
9. Кубійович В. Українці в Генеральній. Губернії 1939-41 рр. Чикаго, 1975 С.180-182.
10. Лихолат Є. О. Становище селянства Західної України в період світової економічної кризи 1929-1933рр. *УІЖ*, 1987. №1. С.116-122.
11. Мазурок О. С. Про соціальну структуру та національний склад промислового населення міст на західноукраїнських землях в епоху імперіалізму. *УІЖ*, 1998. №10. С.94-104.
12. Михайлина П. В. Міста України в період феодалізму. Чернівці, 1971. 114с.
13. Охримович В. З поля національної статистики Галичини. *Студії з поля суспільних наук і статистики*. Львів, 1909. С.65-160.
14. Садовський В. Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року. *Студії з поля суспільних наук і статистики*. Том IV. Вип. I. Львів, 1927. 51с.

References:

1. Barna I.M. Istoryko-geohrafichni chynnyky formuvannia etnichnoho skladu naseleennia Ternopilshchyny. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Seria: Heohrafiia. T.2. 2002. S. 109-113.
2. Vyvchennia vplyvu zovnishnoi mihratsii 1991–1996 rr. na zminy etnichnoho skladu naseleennia Ukrainy ta yii rehioniv. / M. O. Shulha ta in. K., 1998. 36 s.
3. Dnistrianskyi S. Natsionalna statystyka. *Studii z polia suspilnykh nauk i statystyky*. Lviv, 1910. S.27-67.
4. Ievtukh V. Etnosuspilni protsesy v Ukraini: mozhlyvosti naukovykh interpretatsii. K., 2004. 204 s.
5. Zhupanskyi Ya., Popeliushko V. Do pytannia pro rol heohrafichnykh chynnykiv u zaselenni terytorii Ukrainy. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Seria: Heohrafiia. № 2. 1998. S.49-51.
6. Kis Ya. P. Vynyknennia i rozdashuvannia mist na terytorii Ruskoho i Belzkoho voievodstv vid KhIV do seredy ny KhVII st. *Arkhivy Ukrainy*. 1968. №1. S.35-41.
7. Kopchak S. I., Moiseienko V. I., Romaniuk M. D. Etnichna struktura ta mihratsii naseleennia Ukrainskoho Prykarpattia. (statystyko-demohrafichne doslidzhennia). Lviv: Svit, 1996. S.8-105.
8. Krul V. P. Kraieznave doslidzhennia heohrafichnykh protsesiv zaseleennia Halychyny: Avtoref. dys... kand. heohraf. nauk: 11.00.02 / LDU. Lviv, 1996. 25s.
9. Kubiiovych V. Ukrainci v Heneralnoi. Huberii 1939-41 rr. Chykaho, 1975 S.180-182.
10. Lykholat Ye. O. Stanovyshche selianstva Zakhidnoi Ukrainy v period svitovoi ekonomichnoi kryzy 1929-1933rr. *UIZh*, 1987. №1. S.116-122.
11. Mazurok O. S. Pro sotsialnu strukturu ta natsionalnyi sklad promyslovoho naseleennia mist na zakhidnoukrainskykh zemliakh v epokhu imperializmu. *UIZh*, 1998. №10. S.94-104.
12. Mykhailyna P. V. Mistra Ukrainy v period feodalizmu. Chernivtsi, 1971. 114s.
13. Okhrymovych V. Z polia natsionalnoi statystyky Halychyny. *Studii z polia suspilnykh nauk i statystyky*. Lviv, 1909. S.65-160.
14. Sadovskiy V. Liudnist zakhidno-ukrainskykh zemel po polskomu perepysu 30 veresnia 1921 roku. *Studii z polia suspilnykh nauk i statystyky*. Tom IV. Vyp. I. Lviv, 1927. 51s.

Abstract:

Iryna BARNA. SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF ETHNIC POLYMORPHISM IN SOCIETY

The ethnic composition of a population is a characteristic of society that is constantly changing. Variables include indicators of natural and mechanical movement of ethnic groups, as well as ethnic processes caused by a whole range of complex socio-economic phenomena that affect the dynamics of the number of ethnic groups and the ethnic structure of the population of the territory. In the Ternopil region, the latter, in turn, were dictated by the peculiarities of the socio-political status of the territory, which for several centuries was in colonial dependence on the metropolitan states.

The socio-economic background, which provided certain advantages in economic life, has been an important

factor in immigration to our region since the times of Kyivan Rus and the Principality of Galicia-Volhynia. Encouraged by large land allotments and tax exemptions, Germans, Greeks, Hungarians, Armenians, Czechs, and Vlachs chose to settle in the region, which only slightly changed the ethnic structure of the region's population.

The announcement of the so-called freedoms, according to which the population was exempt from taxes for several years, stimulated the colonization of Galicia during the Turkish-Tatar invasion. The intensity of such migrations increased significantly as the Tatars retreated and weakened during their offensives.

The political expansion of lands as a result of the loss of their own statehood determined the primacy of the economic interests of empires. As the imperial power advanced, so did colonization, which in the fourteenth and fifteenth centuries was of a Polish nature. To ensure state colonization, Polish kings distributed land.

Cities were especially actively colonized. The socio-economic conditions in the rural areas of the region were determined by the process of enslavement and increased feudal exploitation, which led to the migration of peasants, which affected not only the total population of the region, but also changed its ethnic structure and geographical location.

The period of the Ukrainian National Liberation War and new Tatar attacks not only restrained foreign colonization of the region, but also led to the outflow of artisans and merchants and the decline of settlements. The merchants who dared to come to the region in the late seventeenth century were Jews fleeing persecution in European countries.

After the capture of eastern Galicia by Austria, Polish colonization was replaced by German colonization.

The numerical growth of the foreign-speaking population in the region was not accompanied by mass emigration of the Ukrainian population until the mid-nineteenth century. Until then, the migration component was limited to the flight of peasants to the Zaporozhian Sich, Bessarabia, Zakarpattia, Bukovyna, and Podillia, and the proletarianization of a small part of them. After the abolition of serfdom in 1848 in the Habsburg monarchy and in 1861 in lands under Russian rule in the Ternopil region, impoverished segments of the population joined the ranks of economic migrants. Until the twenties of the twentieth century, the bulk of labor migrants came from European countries (Great Britain, Germany, France), but later - from overseas countries (USA, Canada, Brazil).

The formation of the national composition of the population of the Ternopil region after World War I was determined by two oppositely directed processes. The instability of the political situation in the face of growing economic decline prompted poor and destitute Ukrainian peasants to leave. In contrast to the Ukrainian emigration of this period, it was mainly Polish immigrants, the so-called Osadnyky, who immigrated to the Ternopil region.

In the early thirties of the twentieth century, collectivization, including among Russian and Polish peasants, was a significant factor in rural emigration from the USSR.

The inclusion of the region into the Ukrainian SSR and the USSR affected the ethnic composition of the population, but the factors that changed it were vocational training, encouragement of Ukrainian youth to work in new construction projects (BAM, Kuzbass, etc.), and the development of so-called virgin lands. These losses were compensated for by the migration of the population of the Soviet republics, primarily Russians, to the region to rebuild the national economy.

After the declaration of Ukraine's independence and until the end of the twentieth century, changes in the ethnic composition of the population of Ternopil Oblast were largely caused by migration, the direction and intensity of which was increasingly influenced by economic factors. The sharp decline in the standard of living and quality of life and the inability to find work have generated strong emigration movements among different ethnic groups, but most of all among Ukrainians.

In general, it can be stated that the dynamics of the ethnic composition of the population is determined by socio-economic factors, which are inextricably linked to urbanization processes. The status of urban settlements significantly depended on periods of economic growth and decline. They developed rapidly in the fifteenth and sixteenth centuries, when trade was actively developing.

Keywords: economic benefits, political status of the territory, immigration, emigration, colonization, urbanization.

Надійшла 23.10.2024р.